

Алишова Махабат Култаевнанын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» аттуу 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине расмий оппоненттин филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин, Гуманитардык факультетинин, Батыш тилдер бөлүмүнүн башчысы Чолпон Капаровна Найманованын

ПИКИРИ

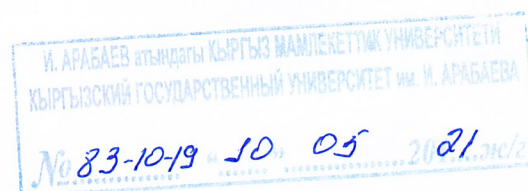
М. К. Алишованын докторлук диссертациялык иши «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» деп аталып, англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө азыркы учурда абдан актуалдуу маселе катары каралып чыккан ишти *квалиметрикалык баалоо* параметрлер аркылуу карасак анда кийинки пункттар аркылуу анализдеп чыгабыз:

1. Актуалдуулугу

Теманын актуалдуулугун, тил илими үчүн зарылдыгы төмөндөгү изилдөө багыттары менен түшүндүрүлөт. Соңку мезгилдерге чейин англис жана кыргыз тилдерин салыштырып иликтөөгө аздыр-көптүр көңүл бурулуп, бул багыттагы иштер, негизинен фонетиканын, грамматиканын (морфологиянын, синтаксистин), стилистиканын проблемаларына багыталгандыгы баарыбызга белгилүү.

Азыркы тил илиминде дүйнөнүн тилдик сүрөтү эки өңүттөн каралып жүрөт. Биринчи өңүттө дүйнөнүн тилдик сүрөтү аң-сезим менен чындыктын карым-катышынын контекстинде караса, экинчи көз карашка ылайык, тил менен маданияттын ажырагыс биримдигине байланыштуу изилдөөгө алынат.

Ой жүгүртүүнүн жана тилдик структуранын алгачкы схемасын камтыган фольклордук чыгармалардагы дүйнөнүн тилдик сүрөтү өзүнчө илимий изилдөөнү талап кылат. Андыктан англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн элдик оозеки чыгармачылыктын уникалдуу үлгүсү болгон “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосун салыштыруу аркылуу изилдөө зарылдыгы М. К. Алишованын диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугун айгинелейт.

2. Проблеманы изилдөөнүн ахвалы жана изилдөөнүн жаңылыгы

Аталган багытта А. Вежбицкая, А.Зализняк, Е.С. Яковлева, М.В. Пименова өңдүү бир катар окумуштуулар изилдөө жүргүзүшкөн. Мындай иликтөөлөргө карабастан, дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөөнүн теориялык негиздери, методологиялык базасы улам толукталып, жаңыланып жаткандыгын белгилөөгө болот. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү логика-философиялык өңүттөн Гегелдин баштап, Г. А. Брутян, Р. И. Павиленис өңдүү окумуштуулардын эмгектеринде изилденген. Ал эми лингвистикалык жактан Г.В.Колшанский, В.Комлев, Е.С.Кубрякова, В.И.Постоваловалар дүйнөнүн тилдик сүрөтүн таза тилдик өңүттөн изилдөөгө алышкан. Ошого карабастан дүйнөнү таануудагы тилдин ролуна байланышкан концептуалдуу маселелер толук изилдене электиги талаш туудурбайт.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтү адамдын дүйнө таанымындагы онтологиялык жана логикалык-түшүнүктүк негиздери менен шартталган дүйнөнүн универсалдуу моделин пайда кылат. Ошону менен бирге, ар бир этномаданияттык жамаат бул дүйнө моделин белгилүү бир улуттук тилдин чегинде реалдуу турмуштагы фактыларды өзүнүн маданий-тархый салттарына, нормаларына, ишенимине жана жашоо образына ылайык чагылдыруу аркылуу жаратат.

Диссертант М. К. Алишова иштин теориялык жана натыйжаларын төмөнкүчө аныктай алган:

1. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү дүйнөнүн улуттук тилдик сүрөтү, дүйнө тааным категориялары менен тыгыз байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлом категориялары менен да тыгыз байланышта каралышы керек.
2. Тектеш эмес тилдер катары эсептелен кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кыл болгондугуна карабастан, жалпы адамзаттык дүйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөр көп.
3. Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу тектеш эмес тилдердеги дүйнө таанымды, атап айтканда, кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө зарылдыгы илимий изилдөөнүн өзөгүн түзөт.
4. «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн концептуалдык табияты ачылат.
5. Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык

каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоого болот. Эпостун концепттик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилери түзүп турат.

6. Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо жолу аркылуу да ишке ашырылышы керек.
7. Эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт. Андыктан эпосту изилдөөдө концептуалдык анализдин методдорун колдонуу аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.
8. Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилиндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт.
9. Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү

Изилдөөнүн негизги методу катары концептуалдык талдоо методу колдонулган, анын негизинде эпикалык чыгармада ДТСтин чагылдырылыш маселелери изилдөөгө алынган. Мындан тышкары тилдик, стилистикалык, филологиялык жана семиотикалык анализ, анализ жана синтез, типологиялык салыштыруу, оппозициялык метод, компоненттик анализ, моделдештирүү, сүрөттөө, сыпаттоо, филологиялык жана салыштыруу ыкмалары пайдаланылган.

Диссертациянын теориялык мүнөздөгү 1- бабында негизги жоболордун, көз караш, пикирлердин аныкталышында А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. Якобсон, М. В. Пименова, М. Я. Поляков, З. Д. Попова, И. А. Стернин, З. К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, У. Камбаралиева, М. Э. Коңурбаев, З. К. Караева, Б. Б. Нарынбаева, Г. Мадмарова ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2, 3-баптарында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М. В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, И. И. Ковтунова, Н. А. Фатеева, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева, К. Рысалиев, А. Имановдордун иштери, котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган. Ал эми эки тилдеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис

тилиндеги котормосунун тексти алынган.

Типологиялык изилдөөдө негизги ыкмаларынын бири катары В. Д. Аракиндин, Дж. Бурановдун, Э. Рахманкуловдун салыштыруу ыкмаларын колдонгон. В. Н. Ярцова көрсөткөндөй, дүйнө тилдерин типологиялык жактан изилдөөнүн башкы максаты катары жалпы эле тилдик системадагы салыштырылып жаткан тилдердеги окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табуу, аныктоо, аларды илимий өңүттөн сыпаттоо жана иликтөө эсептелет. ДТСТИ изилдөөдө диссертант практикалык метод катары герман тилдерин изилдеген В. И. Карасик, М. В. Пименова, Е. С. Кубрякова сыяктуу тилчилердин принциптерин пайдаланган. В. И. Карасиктин классификациясы боюнча, концептер универсалдуу, жалпы адамзатка тиешелүү болгон универсалийлерге, этникалык, социалдык, жеке өзгөчөлүктөргө ээ болгон концептердин классын түзүшөт. Бул илимий иште В.И.Карасиктин жана М.В.Пименованын концептерди талдоо ыкмалары колдонулган. Маселен В.И.Карасиктин ыкмасы боюнча: 1) Концепт аныктамасын беребиз; 2) Ошол берилген концептин контекстуалдуу маанилерин табабыз; 3) Этимологиялык анализ жасайбыз; 4) Паремологиялык анализ жасайбыз; 5) жалпы комментарий берилет. Тандалган «намыс, аял, жылкы, боз-үй» концептери жогоруда айтылган ыкма боюнча чечмеленген.

Концептерди изилдөөдө концептуалдык анализ ыкмаларынын колдонулгандыгын баса белгилеп өтүүгө болот. Концептуалдык анализдин максаты ошол концептин маңызы түшүнүү жана алардын натыйжаларын экспликациялоо аркылуу түшүндүрүлөт.

М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы кыргыз жана англис тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун толук айгинелеп турат. Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөө тил илиминде теориялык жактан зор мааниге ээ, тактап айтканда, автордун аткарган иши салыштырма тил илимине өзүнүн салымын кошо алат десек жаңылышпайбыз.

4. Иштин практикалык мааниси

Изилдөө ишинен алынган натыйжалар, корутунду-тыянактар тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, фольклористика, “Манас таануу” сабактарын өтүүдө колдонууга болот. Мындан тышкары диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын когнитивдик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика, котормонун прагматикасы боюнча лекциялык курстарды өтүүдө жана аталган багыттарда изилдөө иштерин жүргүзүүдө пайдаланууга болот.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы

“Манас” эпосунун түп нускасы менен анын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык, лингвостилистикалык, адабий жана семиотикалык өңүттөрдөн иликтөө жүргүзүлүп, түп нуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер, айырма-жалпылыктардын аныкталышы, ошондой эле котормого экстралингвистикалык релеванттуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүшү, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которулушунда котормого кириптер болгон тилдердин өзгөчөлүктөрүнүн конкреттүү тилдик фактылардын негизинде көрсөтүлүшү автордун жеке салымы болуп эсептелет.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары

Соңку мезгилдерге чейин англис жана кыргыз тилдерин салыштырып иликтөөгө аздыр-көптүр көңүл бурулуп, бул багыттагы иштер, негизинен фонетиканын, грамматиканын (морфологиянын, синтаксистин) проблемаларына багытталгандыгы баарыбызга белгилүү.

Изденүүчү диссертациясында көптөгөн иллюстративдик материалдардын коштоосунда «Манас» эпосунун үч илтиги С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианты боюнча, У.Мейдин котормосунун негизинде, Британ эпосу «Артур падышасы», Дж.Чоссердин «Кантербери жомоктору» колдонулганы иштин артыкчылыгын айгинелейт. Мисалы: «Аял» концептин ачып берүүдө сүрөттөө ыкмасынын негизинде таблица, ДТСТИ сүрөттөөдө схема, моделдерди кеңири колдонгон.

7. Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү

1-жыйынтык жаңы эмес. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү дүйнөнүн улуттук тилдик сүрөтү, дүйнө тааным категориялары менен тыгыз байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлом категориялары менен да тыгыз байланышта каралышы керек деп мурунку изилдөөлөрдө толук берилген. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби жалпы тил илими, когнитивдик лингвистика боюнча илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

2-жыйынтык жаңы. Кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кыл болгондугуна карабастан, жалпы адамзаттык дүйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөрдүү мурунку изилдөөлөрдө толук берилген эмес. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

3-жыйынтык жаңы. Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө зарылдыгы илимий изилдөөнүн өзөгүн түзүү бул иште алгач ирет кеңири иликтөөгө алынган. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу менен репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

4-жыйынтык жаңы деп айтууга болот, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн концептуалдык табияты ачылууга мурунку изилдөөлөрдө толук ачылбай келген. Бул жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык, тилдик, семиотикалык талдоонун негизинде чыгарылган.

5-жыйынтык жаңы. Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоо, жана эпостун концепттик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилерди боюнча атайын изилдөөлөр жүргүзүлө элек. 5-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды талдоонун негизинде чыгарылган.

6-жыйынтык жаңы. «Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо бул иште алгач ирет кеңири иликтөөгө алынган. Бул жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык, тилдик, семиотикалык талдоонун негизинде чыгарылган.

7-жыйынтык жарым-жартылай жаңы деп эсептөөгө болот, анткени эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароону буга чейин бир катар илимий-теориялык адабияттарда, анын ичинде иштин обзордук 1-бабында белгиленген эмгектерде көрсөтүлгөн. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

8-жыйынтык жаны. Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилдериндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо атайын изилдөөлөр жүргүзүлө элек. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

9-жыйынтык жаны. Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга мурунку изилдөөлөрдө толук ачылбай келген. Бул жыйынтыкилимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси

Сөз болуп жаткан илимий изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси тил илиминде ушул күнгө чейин өз изилдөөсүн күтүп жаткан, илимий-теориялык жана практикалык зарылдыгы эбак бышып жетилген маселелер өтө арбын. Мындай көрүнүш, баарынан мурун, өзүнүн өтө татаалдыгы, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө атайын даярдыкты талап кылган дүйнөнүн тилдик сүрөтүн англис жана кыргыз тилдеринин негизинде салыштырып изилдөөгө тиешелүү. Изденүүчүнүн аткарган докторлук диссертациясы кыргыз тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги ДТСТИ тилдик, көркөм стилистикалык каражаттардын негизинде салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, б.а. фонологиядан баштап тексттик денгээлге чейин талданышы иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун, баалуулугун толук айгинелеп турат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо

Диссертация иш мазмунуна, алдына коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине туура келет, диссертанттын тыянактары жалпы жонунан изилдөөнүн объектисине байланыштуу чыгарылган.

10. Тилдин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү

Автордун жазуу стили жеткиликтүү тилдик нормалардын негизинде жазылган, техникалык каталар сейрек кезигет, бирок алар иштин абройун түшүрбөйт. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ички биримдикке, улантуучулук мүнөзгө, логикалык ырааттуулукка, маани-маңыздык байланыштуулукка ээ.

11. Сын-пикирлер жана сунушттар

Диссертация салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин алкагында жүргүзүлгөн өзүнүн салмактуу орду бар изилдөө болуп саналат. Британ маданиятын чагылдырган мисалдар кыска мүнөздөлүп калган. Дагы мисалдар кошулса архетиптерди, архетиптик образдарды англичандардын дүйнөнүн тилдик сүрөтү дагы да даана көрүнүп, иштин артыкчылыгын ашырмак.

Алишова Махабат Култаевнанын ишине түзүлгөн квалиметрикалык матрица

Матрица негизинен 10 пункттан турат, бул пункттар диссертациялык ишке толук мүнөздөмө бере алат, ар бир пункт 10 баллдык шкала менен эсептелинет 10дон – 6га чейин. 10дон төмөн карай каралат. Берилген баллдар кошулат, андан кийин кошулган сумма бул иштин сапаты болуп эсептелинет. Эгерде иш 60 баллдан төмөн болуп калса иш талапка жоор бербегендиги аныкталат. Ал эми 60-өйдө 100 чейинки балл болсо илимий ишти объективдүү караганга жол берет.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	бардыгы
1	Актуалдуулугу		+				9
2	Проблеманы изилдөөнүн ахывалы жана изилдөөнүн жаңылыгы		+				9
3	Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү		+				9
4	Иштин практикалык мааниси		+				9
5	Изилдөөчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы		+				9
6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары		+				9
7	Жаньлык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү		+				9
8	Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси		+				9
9	Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо			+			8
10	Тилдик илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү			+			8
11							88

Алишова Махабат Култаевнанын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялык Комиссиясынын тарабынан коюлган талаптарга жооп берет, ал эми бул иштин автору 10.02.20 - тектештирмө-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент, филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Гуманитардык факультети,
Батыш тилдери бөлүмүнүн башчысы **Ч. К. Найманова**
chnaiman@mail.ru

07.05.2021

